

RADOSŁAW ULISZAK

## Poziom wykształcenia ludności rolniczej w gminach Polski południowo-wschodniej

Dyskusja nad sposobami restrukturyzacji polskiego rolnictwa toczy się w Polsce od dawna, a ogólnie jej konkluzję można ująć w stwierdzeniu, że ten dział krajowej gospodarki wymaga głębokich zmian zarówno w odniesieniu do struktury technicznej, jak i społecznej rolnictwa. Na potrzebę dokonania zasadniczych zmian wskazują nie tylko porównania międzynarodowe wykazujące ogromny dystans dzielący polskie rolnictwo od dobrze rozwiniętych państw Zachodu, ale także jego zapóźnienie w stosunku do innych sfer naszej gospodarki, powodujące, że rolnictwo staje się poważnym hamulcem wzrostu gospodarczego kraju. Tego typu refleksje przeważają w opracowaniach ekonomistów rolnych i geografów nie tylko z lat ostatnich, ale również z wcześniejszych okresów. Mają one swoje źródło przede wszystkim w istniejącej od dawna stagnacji struktury naszego rolnictwa, z którą wiążą się inne jego cechy, takie jak niska wydajność pracy i kapitału, niska towarowość, słaba jakość uzyskiwanej produkcji czy zacofanie techniczno-organizacyjne gospodarstw.

Wykształcenie rolnika i jego wiek odgrywają dużą rolę w przyswajaniu innowacji w gospodarstwie (Gałczyńska 1998), a także wprowadzaniu alternatywnych źródeł zasilania gospodarstwa rodzinnego. Geografowie ekonomiczni i ekonomiści wskazują na pozytywną zależność pomiędzy wykształceniem rolników a osiąganymi przez nich wynikami produkcyjnymi. W przypadku gospodarstw rodzinnych istotne jest też wykształcenie osób wspólnie w nim zamieszkujących, w praktyce wspólnie prowadzących gospodarstwo.

Celem niniejszego artykułu było wskazanie gmin lub regionów w Polsce południowo-wschodniej, w których udział ludności legitymującej się wykształceniem ogólnym jest wyższy od przeciętnego. Gminy te stanowią potencjalne centra wzmożonej aktywności ekonomicznej i łatwiejszych przekształceń struktury dochodów ludności związanej do tej pory z działkami i gospodarstwami rolnymi.

W badaniach oparto się na danych Powszechnego Spisu Rolnego, który odbył się w 1996 roku oraz Banku Danych Lokalnych GUS. W tabelach i na kartogramach zaprezentowano obliczenia w odniesieniu do obowiązującego wtedy podziału administracyjnego (województwa: bielskie, krakowskie, krośnieńskie, nowosądeckie, przemyskie, tarnowskie, rzeszowskie). Zgodnie z delimitacją stosowaną w materiałach spisowych osobno traktowane są gminy miejskie i miejskie części jednostek miejsko-gminnych (określane dalej jako miasta lub gminy miejskie), a osobno gminy wiejskie i wiejskie części jednostek miejsko-gminnych (określane dalej jako wsie lub gminy wiejskie).

W celu określenia poziomu wykształcenia ludności, która zamieszkiwała gospodarstwa rolne w 1996 roku, przebadano udział osób z wykształceniem wyższym, średnim (zawodowym lub ogólnokształcącym) oraz bez ukończonego wykształcenia podstawowego. Wzięto pod uwagę najbardziej szczegółowe dane z obszaru gmin, dotyczące ludności zamieszkującej w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego lub działki rolnej. Przy obliczaniu udziału ludności według poziomu wykształcenia wzięto pod uwagę osoby w wieku 15 lat i więcej (urodzone przed 13 czerwca 1981 roku).

## **Wykształcenie ludności rolniczej w Polsce**

Jak powszechnie wiadomo, zdecydowana większość osób zamieszkujących obszary wiejskie w Polsce, a w ich obrębie – gospodarstwa rolne, posiadała jedynie wykształcenie podstawowe. Dotyczyło to, zależnie od regionu, od 0,0% (niedawno utworzone miasto Borne Sulinowo w woj. koszalińskim z ludnością, która napłynęła tam po likwidacji garnizonu radzieckiego) do 68,1% (gmina Szaflary w woj. nowosądeckim) mieszkańców gospodarstw rolnych. Średnio w kraju wykształcenie podstawowe posiadało 44,3% mieszkańców gospodarstw rolnych (tab. 1). Lepiej wykształceni byli mieszkający z właścicielem działki rolnej, udział osób z wykształceniem podstawowym wynosił średnio 34,1%. Liczba ta w zależności od regionu mogła przyjąć wartości od 0,0% (miasto Borne Sulinowo w woj. koszalińskim) do 63,8% (gmina Górzno w woj. toruńskim).

Wyższy (ponadpodstawowy) poziom edukacji obejmował od 100% (miasto Borne Sulinowo) do 22,96% (Turośl w woj. łomżyńskim) osób zamieszkujących z właścicielami gospodarstw indywidualnych. Średnio w kraju osoby z wykształceniem wyższym od podstawowego stanowiły 48,2%. Wśród zamieszkujących działki było to odpowiednio od 100% (miasto Borne Sulinowo) do 7,5% (Jedwabne w woj. łomżyńskim). Dla całej Polski wartość ta wynosiła 59,47%.

## **Wykształcenie ludności rolniczej w Polsce południowo-wschodniej**

W południowo-wschodniej Polsce sytuacja była podobna tylko w grupie ludności z wykształceniem ponadpodstawowym, zamieszkującej gospodarstwa rolne. Znacznie większy był udział tej ludności zamieszkującej działki rolne, bo aż 6,4% powyżej średniego udziału w Polsce. Jednak ludność zamieszkująca wraz z właścicielem działki rolnej związana była przede wszystkim z pozarolnym rynkiem pracy. Związki te powodowały w przeszłości konieczność podnoszenia kwalifikacji zawodowych. Z tych powodów w regionach południowo-wschodniej Polski, szczególnie w województwie rzeszowskim, bielskim, tarnowskim, notowano wysoki udział ludności z wykształceniem ponadpodstawowym.

Tabela 1. Poziom wykształcenia ludności w wieku 15 lat i więcej

	Liczba ludności w wieku 15 lat i więcej zamieszkałej w gosp. rolnych lub działkach	Według poziomu wykształcenia									
		wyższe		średnie		zasadnicze zawodowe		podstawowe		podstawowe niepełne lub bez wykształcenia	
		liczba osób	udział [%]	liczba osób	udział [%]	liczba osób	udział [%]	liczba osób	udział [%]	liczba osób	udział [%]
Polska	8858284	251130	2,83	1647885	18,60	2522240	28,47	3660094	41,32	636243	7,18
Polska pd.-wsch.	1971587	57590	2,92	375105	19,03	619707	31,43	781324	39,63	102185	5,18
bielskie	301408	10161	3,37	61123	20,28	104476	34,66	109488	36,33	11506	3,82
krakowskie	274532	7837	2,85	50177	18,28	93445	34,04	106212	38,69	12889	4,69
krośnieńskie	248497	8437	3,40	50230	20,21	73969	29,77	96479	38,83	13199	5,31
nowosądeckie	321565	7552	2,35	54213	16,86	95500	29,70	140025	43,54	18609	5,79
przemyskie	186887	4420	2,37	35727	19,12	51355	27,48	78825	42,18	13276	7,10
rzeszowskie	332432	12224	3,68	69289	20,84	98856	29,74	126699	38,11	18862	5,67
tarnowskie	306266	6959	2,27	54346	17,74	102106	33,34	123596	40,36	13844	4,52

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów Powszechnego Spisu Rolnego 1996, GUS, Warszawa 1996

## LUDNOŚĆ Z WYKSZTAŁCENIEM WYŻSZYM

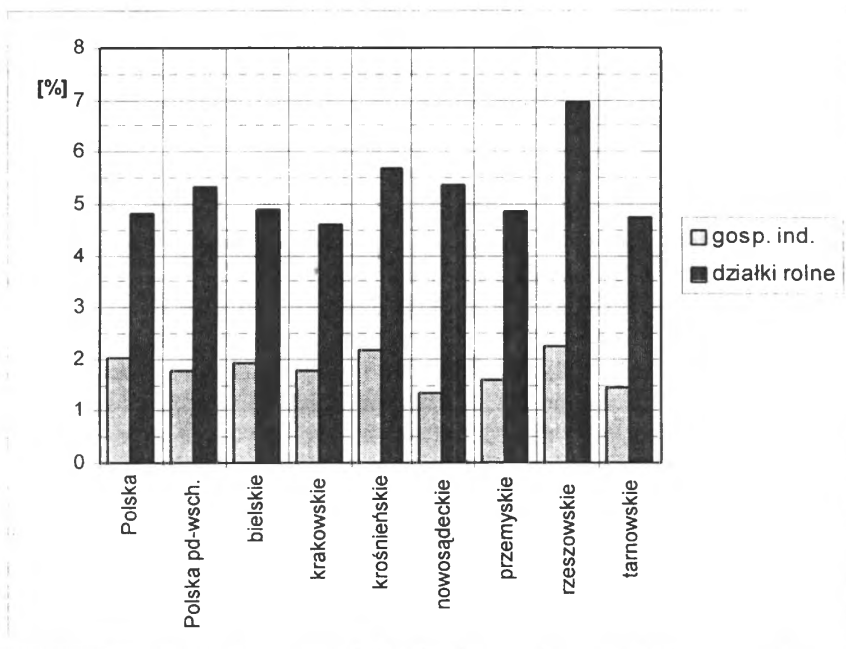
Ludność w wykształceniu wyższym postrzegana jest jako bardziej otwarta na zmiany i posiadająca większe potencjalne możliwości dostosowania się do nowych warunków gospodarowania. Udział osób z wykształceniem wyższym (tab. 1) wśród ludności zamieszkującej gospodarstwa indywidualne lub działki w Polsce południowo-wschodniej (2,92%) był większy od średniej krajowej (2,83%). Ponad średnią krajową znalazły się województwa: bielskie, krakowskie, krośnieńskie, rzeszowskie. Pozytywny obraz regionu wynikał głównie z udziału osób z wykształceniem wyższym zamieszkujących działki rolne (tab. 2). Grupa ta wyraźnie dominowała w kraju, a jeszcze wyraźniej w omawianych województwach. Szczególnie silnie zaznaczyło się to w województwie rzeszowskim, gdzie różnica pomiędzy udziałem ludności z wyższym wykształceniem zamieszkałych w gospodarstwach a zamieszkałych na działkach wynosiła aż 4,73% (ryc. 1).

Udział ludności z wykształceniem wyższym zawierał się w przedziale od 0,38% w gminie Szaflary (15 osób) do 16,43% w miejskiej gminie Rzeszów (2529 osób). Tylko 134 gminy (34%) miały wartości większe od średniej dla regionu. W grupie tej najwięcej gmin znalazło się w województwie bielskim; stanowiły one 26% takich gmin w regionie i była to jednocześnie ponad połowa gmin województwa bielskiego (tab. 3). Najmniej liczne w regionie były w tej grupie gminy województwa tarnowskiego (tylko 12).

**Tabela 2.** Udział osób z wykształceniem wyższym zamieszkujących działki i gospodarstwa indywidualne w województwach Polski południowo-wschodniej

	Udział ludności z wykształceniem wyższym w ogólnej ludności zamieszkałej w gosp. ind. [%]	Udział ludności z wykształceniem wyższym w ogólnej ludności zamieszkałej z użytkownikiem działki rolnej [%]	Udział ludności z wykształceniem wyższym w ogólnej ludności zamieszkałej z użytkownikiem działki rolnej lub gosp. ind. [%]
Polska	2,01	4,82	2,83
Polska pd -wsch.	1,76	5,31	2,92
bielskie	1,93	4,89	3,37
krakowskie	1,77	4,58	2,85
krośnieńskie	2,19	5,68	3,40
nowosądeckie	1,33	5,34	2,35
przemyskie	1,58	4,86	2,37
rzeszowskie	2,23	6,96	3,68
tarnowskie	1,44	4,76	2,27

Źródło: jak w tabeli 1



**Ryc. 1.** Udział osób z wykształceniem wyższym zamieszkujących działki i gospodarstwa indywidualne w województwach Polski południowo-wschodniej

Źródło: jak w tabeli 1

Tabela 3. Gminy wg udziału ludności z wykształceniem wyższym zamieszkującej gospodarstwa indywidualne lub działki rolne w zależności od średniej dla regionu

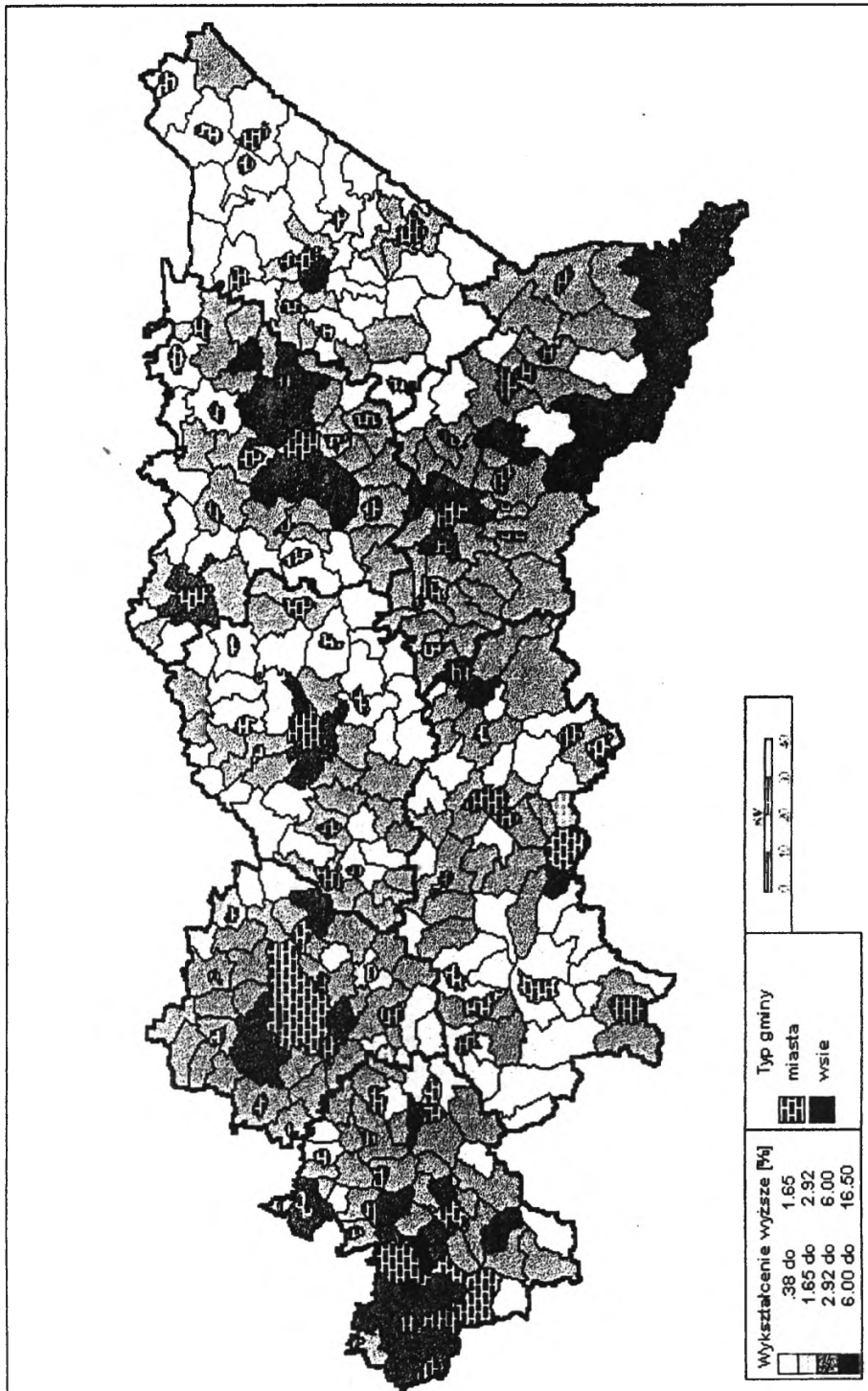
	Liczba gmin z udziałem większym od średniej dla regionu	Udział gmin z udziałem większym od średniej w regionie [%]	Udział gmin z udziałem większym od średniej w ogóle gmin województwa [%]	Liczba gmin z udziałem mniejszym od średniej dla regionu	Udział gmin z udziałem mniejszym od średniej w regionie [%]	Udział gmin z udziałem mniejszym od średniej w ogóle gmin województwa [%]
Polska pd.-wsch.	134	100	34	258	100	66
bielskie	35	26	51	34	13	49
krakowskie	18	13	36	32	12	64
krośnieńskie	20	15	38	33	13	62
nowosądeckie	15	11	24	48	19	76
przemyskie	12	9	26	34	13	74
rzeszowskie	22	16	39	34	13	61
tarnowskie	12	9	22	43	17	78

Źródło: jak w tabeli 1

W przestrzennym rozmieszczeniu (ryc. 2) gmin wiejskich posiadających wartości wyższe od średniej krajowej można wyróżnić trzy grupy: w pierwszej znalazły się gminy skupiające się najczęściej w bezpośrednim sąsiedztwie miast. Były to niektóre gminy sąsiadujące z miastami wojewódzkimi: Krakowem, Bielskiem-Białą, Tartowem, Krosnem. Druga grupa to gminy sąsiadujące z niektórymi mniejszymi miastami, często były to wiejskie części gmin miejsko-wiejskich. Znalazła się tu część gmin sąsiadujących z takimi miastami, jak: Mielec, Gorlice, Łańcut, Sucha Beskidzka. Trzecia, najmniej liczna grupa, to gminy wiejskie nie sąsiadujące z miastami. Tu znalazły się południowo-wschodnie gminy województwa krośnieńskiego: Cisna, Komańcza, Lutowska oraz Chybie, Węgierska Górka w bielskim i Żołyńia w rzeszowskim. Na 46 gmin wiejskich, w których udział ludności z wykształceniem wyższym, związanej z gospodarstwami indywidualnymi lub działkami rolnymi był duży, tylko sześć gmin nie sąsiadowało z miastami. Ich związek z miastami był więc bardzo wyraźny.

Niemal we wszystkich miastach ludności z wykształceniem wyższym było więcej niż średnio w regionie, wyjątek stanowiły Sułkowice (krakowskie) z wartością 2,56% i Piwniczna (nowosądeckie), gdzie udział ten wynosił 2,75%. W najwyższym, wyróżnionym na mapie (ryc. 2) przedziale wartości (powyżej 6% ludności z wyższym wykształceniem) znalazły się tylko dwie gminy wiejskie (Jaworze i Wilkowice w województwie bielskim).

Polska południowo-wschodnia miała większy udział ludności z wykształceniem wyższym niż reszta Polski. Zwraca tu jednak uwagę fakt, że wyższa średnia regionu występowała wśród zamieszkujących działki rolne, a nie gospodarstwa rolne. W przypadku województwa nowosądeckiego udział ludności z wykształceniem wyższym wśród mieszkańców działek był czterokrotnie wyższy niż wśród mieszkańców gospodarstw. Byli to więc mieszkańcy ziem o małym znaczeniu dla rozwoju towarowego rolnictwa. Ponadto byli to przede wszystkim mieszkańcy gospodarstw znajdujących się na terenach miast. Można przypuszczać, że są oni związani raczej z pozarolnymi źródłami utrzymania.



Ryc. 2. Udział osób z wykształceniem średnim zamieszkujących działki i gospodarstwa indywidualne w gminach województwa Polski południowo-wschodniej

Źródło: jak w tabeli 1

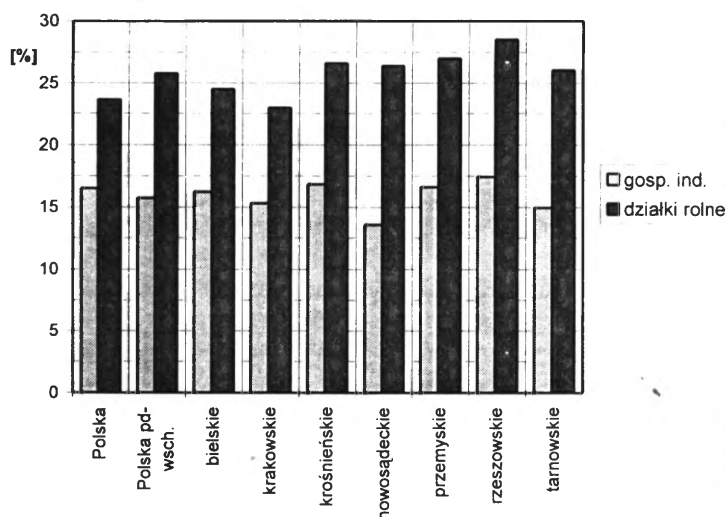
## LUDNOŚĆ Z WYKSZTAŁCENIEM ŚREDNIM

Udział osób z wykształceniem średnim wśród ludności rolniczej w Polsce południowo-wschodniej był, podobnie jak w przypadku osób z wykształceniem wyższym, nieco wyższy od średniej krajowej (tab. 4, ryc. 3).

Tabela 4. Udział osób z wykształceniem średnim zamieszkujących działki i gospodarstwa indywidualne w województwach Polski południowo-wschodniej

	Udział ludności z wykształceniem średnim w ogóle ludności zamieszkałej w gosp. ind. [%]	Udział ludności z wykształceniem średnim w ogóle ludności zamieszkałej z użytkownikiem działki rolnej [%]	Udział ludności z wykształceniem średnim w ogóle ludności zamieszkałej z użytkownikiem działki rolnej lub gosp. ind. [%]
Polska	16,51	23,65	18,60
Polska pd.-wsch.	15,75	25,78	19,03
bielskie	16,24	24,52	20,28
krakowskie	15,34	22,98	18,28
krośnieńskie	16,84	26,60	20,21
nowosądeckie	13,59	26,40	16,86
przemyskie	16,63	26,99	19,12
rzeszowskie	17,45	28,54	20,84
tarnowskie	14,97	26,05	17,74

Źródło: jak w tabeli 1



Ryc. 3. Udział osób z wykształceniem średnim zamieszkujących działki i gospodarstwa indywidualne w województwach Polski południowo-wschodniej

Źródło: jak w tabeli 1

Udział ludności z wykształceniem średnim wśród mieszkańców gospodarstw indywidualnych (15,75%) był mniejszy od średniej krajowej (16,51%). Podobnie jak w przypadku wykształcenia wyższego, to ludność zamieszkująca działki rolne wpływała na korzystny obraz Polski południowo-wschodniej. Średnio w Polsce działki rolne zamieszkiwało 23,65% osób z wykształceniem średnim, a w regionie takie osoby stanowiły 25,78%. Różnica pomiędzy działkami a gospodarstwami szczególnie zaznacza się w województwie rzeszowskim, gdzie udział ludności z wykształceniem średnim był 11,09% większy wśród mieszkańców działek rolnych niż wśród mieszkańców gospodarstw indywidualnych.

Tabela 5. Gminy wg udziału ludności z wykształceniem średnim zamieszkującej gospodarstwa rolne lub działki rolne w zależności od średniej dla regionu

	Liczba gmin z udziałem większym od średniej dla regionu	Udział gmin z udziałem większym od średniej w regionie [%]	Udział gmin z udziałem większym od średniej w ogóle gmin województwa [%]	Liczba gmin z udziałem mniejszym od średniej dla regionu	Udział gmin z udziałem mniejszym od średniej w regionie [%]	Udział gmin z udziałem mniejszym od średniej w ogóle gmin województwa [%]
Polska pd.-wsch.	165	100	42	227	100	58
bielskie	38	23	55	31	14	45
krakowskie	21	13	42	29	13	58
krośnieńskie	26	16	49	27	12	51
nowosądeckie	18	11	29	45	20	71
przemyskie	18	11	39	28	12	61
rzeszowskie	26	16	46	30	13	54
tarnowskie	18	11	133	37	16	67

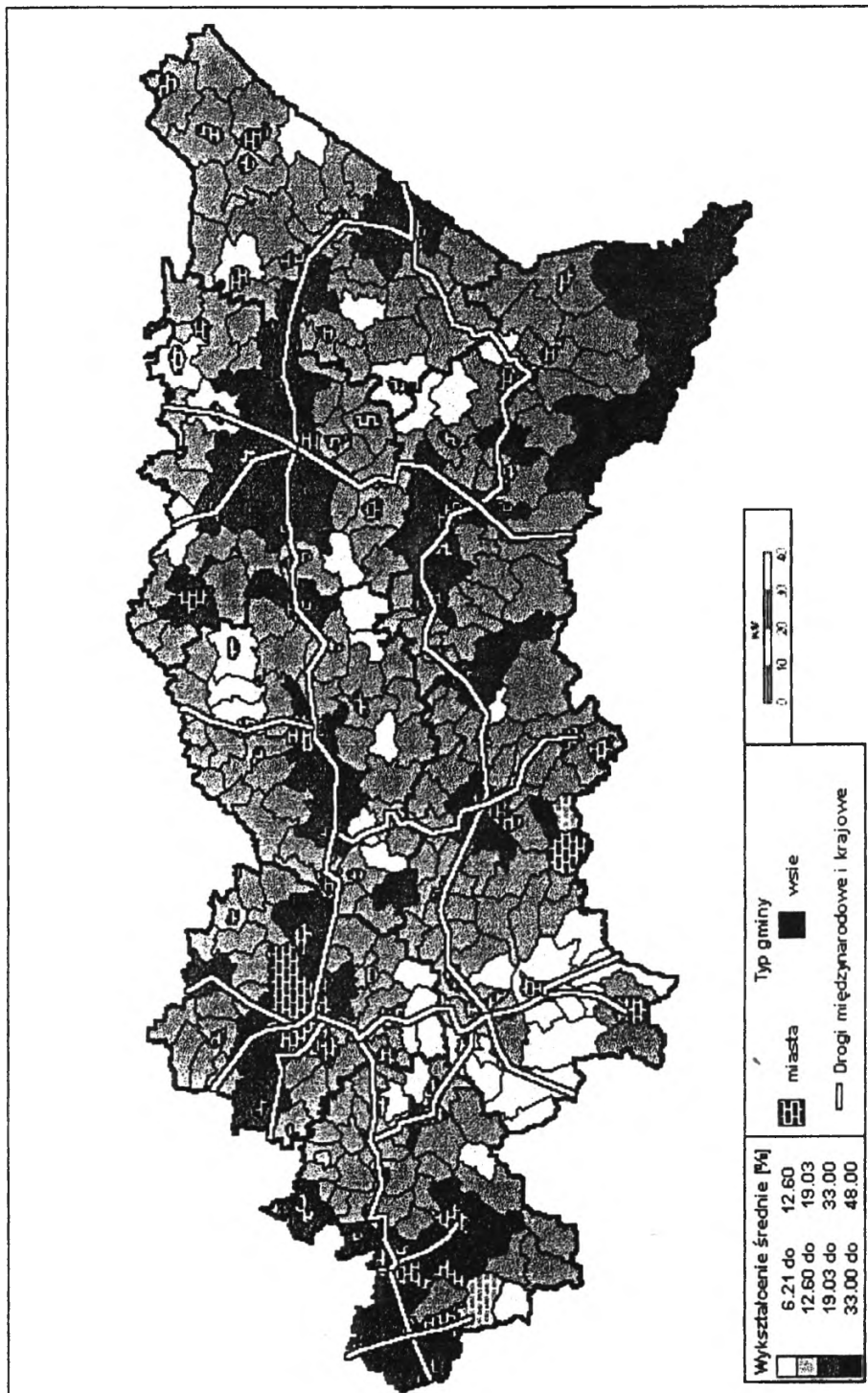
Źródło: jak w tabeli 1

Najmniejszy udział ludności z wykształceniem średnim miała gmina Szaflary, bo tylko 6,21% (245 osób), a największą wartość 47,14% (495 osób) wskaźnik ten osiągnął w mieście Lesko (woj. krośnieńskie).

Tylko 42% gmin w regionie miało udziały ludności z wykształceniem średnim, mieszkającej w gospodarstwach indywidualnych lub działkach rolnych, większe od średniej dla regionu. Wyraźnie zaznaczył się udział gmin województwa bielskiego (38 gmin), które stanowiły 23% gmin regionu (tab. 5). Również udziały powyżej średniej miały prawie wszystkie miasta, z wyjątkiem Wisły i Zatoru w województwie bielskim oraz Piwnicznej w województwie nowosądeckim.

Gminy wiejskie o średniej wyższej niż średnia regionalna skupiały się najczęściej w bezpośrednim sąsiedztwie miast. Często były to części jednostek miejsko-wiejskich. Wyjątek stanowiły południowo-wschodnie gminy województwa krośnieńskiego (Cisna, Czarna, Komańcza, Lutowiska) oraz pojedyncze gminy w innych województwach: Chybie w województwie bielskim, Orły w przemyskim, Rakszawa w rzeszowskim oraz Dębno, Trzciana i Żegocina w tarnowskim. W sumie więc gmin nie sąsiadujących bezpośrednio z miastami było tylko 10, a pozostałych 68 z miastami sąsiadowało (ryc. 4).





Ryc. 4. Udział osób z wykształceniem średnim zamieszkujących działki i gospodarstwa indywidualne w gminach województw Polski południowo-wschodniej

## LUDNOŚĆ Z WYKSZTAŁCENIEM PODSTAWOWYM NIEPEŁNYM LUB BEZ WYKSZTAŁCENIA

Trzecim analizowanym elementem wykształcenia ludności w Polsce południowo-wschodniej jest udział osób z wykształceniem podstawowym niepełnym lub bez wykształcenia. Omawiane województwa miały znacznie lepszą sytuację niż jest to średnio w Polsce. Wszystkie miały wartości mniejsze od średniej krajowej, zarówno jeśli chodzi o osoby zamieszkałe w gospodarstwach indywidualnych, jak i z właścicielami działek rolnych (tab. 6, ryc. 5).

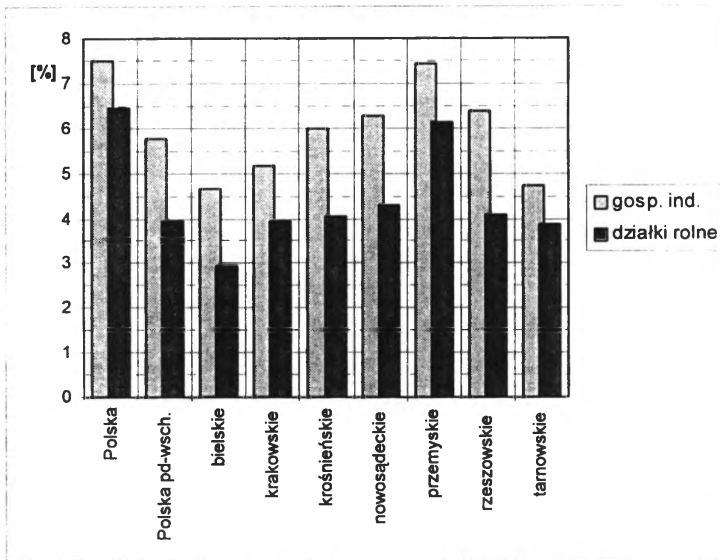
Udział ludności z wykształceniem podstawowym niepełnym lub bez wykształcenia zamieszkującej gospodarstwa indywidualne był o 1,69% niższy niż średnio w kraju. Najlepsza sytuacja była w województwach bielskim (4,66%) i tarnowskim (4,74%). Najgorzej było w województwie przemyskim, gdzie udział ludności z wykształceniem podstawowym niepełnym i bez wykształcenia wynosił 7,42% i był najbardziej zbliżony do średniej krajowej. Najmniejszy udział takich osób (0,27%) był w mieście Iwonicz Zdrój (2 osoby), najwięcej bo. 15,18%, w Sieniawie w woj. przemyskim (449 osób).

*Tabela 6. Udział osób z wykształceniem podstawowym niepełnym lub bez wykształcenia zamieszkujących działki i gospodarstwa indywidualne w województwach Polski południowo-wschodniej*

	Udział ludności z wykształceniem podst. niepełnym i bez wykształcenia w ogólnej ludności zamieszkałej w gosp. ind. [%]	Udział ludności z wykształceniem podst. niepełnym i bez wykształcenia w ogólnej ludności zamieszkałej z użytkownikiem działki rolnej [%]	Udział ludności z wykształceniem podst. niepełnym i bez wykształcenia w ogólnej ludności zamieszkałej z użytkownikiem działki rolnej lub gosp. ind. [%]
Polska	7,48	6,46	7,18
Polska pd.-wsch.	5,79	3,93	5,18
bielskie	4,66	2,93	3,92
krakowskie	5,16	3,95	4,96
krośnieńskie	5,98	4,04	5,31
nowosądeckie	6,29	4,30	5,79
przemyskie	7,42	6,12	7,10
rzeszowskie	6,38	4,08	5,76
tarnowskie	4,74	3,86	4,52

Źródło: jak w tabeli 1

Podsumowanie udziału ludności z wykształceniem podstawowym niepełnym lub bez wykształcenia dla gospodarstw indywidualnych i działek wskazuje na uprzywilejowaną pozycję całego regionu w stosunku do Polski. Ludność zamieszkująca działki rolne i w tym przypadku wykazuje lepszy poziom wykształcenia. Różnice pomiędzy działkami i gospodarstwami nie są jednak tak duże jak w przypadku wcześniej omawianych cech wykształcenia. Największa różnica jest w województwie nowosądeckim (1,99%).

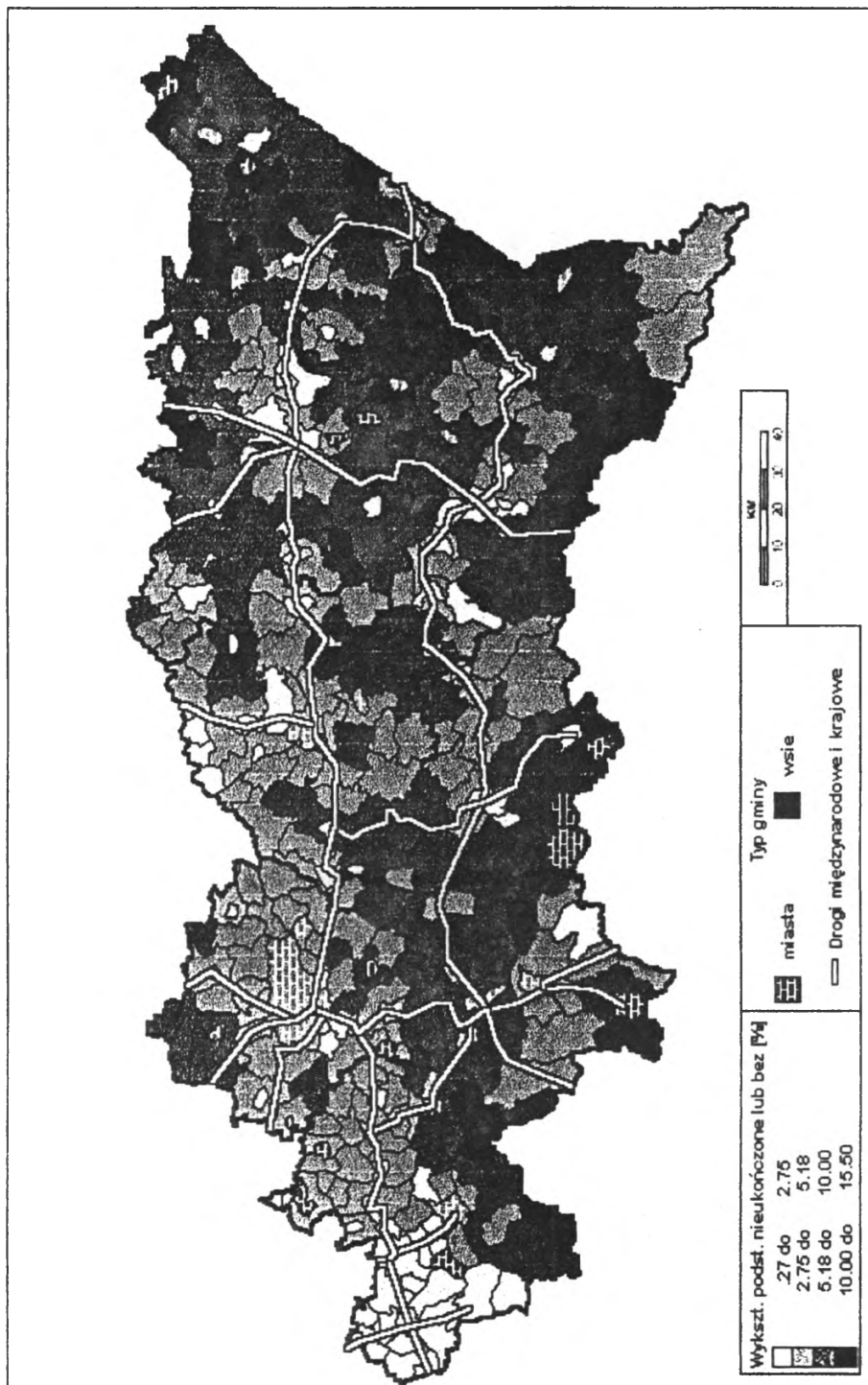


Ryc. 5. Udział osób z wykształceniem podstawowym niepełnym lub bez wykształcenia zamieszkujących działki i gospodarstwa indywidualne w województwach Polski południowo-wschodniej

Tabela 7. Gminy wg udziału ludności z wykształceniem podstawowym niepełnym lub bez wykształcenia zamieszkującej gospodarstwa indywidualne lub działki rolne w zależności od średniej dla regionu

	Liczba gmin z udziałem mniejszym od średniej dla regionu	Udział gmin z udziałem mniejszym od średniej w regionie [%]	Udział gmin z udziałem mniejszym od średniej w ogóle gmin województwa [%]	Liczba gmin z udziałem większym od średniej dla regionu	Udział gmin z udziałem większym od średniej w regionie [%]	Udział gmin z udziałem większym od średniej w ogóle gmin województwa [%]
Polska pd.-wsch.	218	100	56	174	100	44
bielskie	54	25	78	15	9	22
krakowskie	32	15	64	18	10	36
krośnieńskie	27	12	51	26	15	49
nowosądeckie	24	11	38	39	22	62
przemyskie	16	7	35	30	17	65
rzeszowskie	27	12	48	29	17	52
tarnowskie	38	17	69	17	10	31

Wartości większe od średniej regionalnej miały 174 gminy. Najwięcej takich gmin było w województwie nowosądeckim (39) i stanowiły one znaczny udział (22%) gmin regionu (tab. 7). Sporo takich gmin było również w województwie przemyskim (30 gmin) i rzeszowskim (29 gmin).



Ryc. 6. Udział osób z wykształceniem podstawowym niepełnym lub bez wykształcenia zamieszkujących działki i gospodarstwa indywidualne w gminach województw Polski południowo-wschodniej

Rozmieszczenie przestrzenne gmin z odsetkiem osób bez wykształcenia większym od średniej dla regionu (ryc. 6) było wyraźnie inne niż w przypadku dwóch poprzednio omawianych cech wykształcenia. Zaznaczało się „marginalne” położenie gmin, szczególnie tych o większym udziale osób bez wykształcenia podstawowego (powyżej 10%). W wielu przypadkach były to gminy położone na granicy województw z dala od głównych szlaków komunikacyjnych (dróg krajowych i międzynarodowych). Niektóre jednak bezpośrednio sąsiedowały z miastami, na przykład wiejskie gminy Dynów, Narol, Oleszyce, Sieniawa, Kościelisko. Z wyjątkiem Kościeliska (woj. nowosądeckie) były to gminy położone w woj. przemyskim.

## **Typologia gmin według wykształcenia ludności zamieszkującej z prowadzącymi gospodarstwa rolne lub działki rolne**

Podsumowanie poziomu wykształcenia ludności związanej z rolnictwem w jednym wskaźniku pozwala wytypować gminy o potencjalnie większych możliwościach zmian, zmian skierowanych głównie w stronę wielofunkcyjnego rozwoju wsi i odejścia od utrzymywania się wyłącznie z rolnictwa. Lokalne zasoby i ludzie, którzy mogą do nich sięgnąć i je uruchomić, stanowią mogą wyznacznik potencjału poszczególnych gmin na drodze do odchodzenia od czysto rolniczej funkcji wsi i gospodarstw rolnych. Wychodząc z założenia, że ludność z wykształceniem wyższym i średnim może być potencjalnie bardziej skłonna do podejmowania działań związanych ze zmianą struktury swoich dochodów, a ludność bez wykształcenia podstawowego może być niezdolna do podejmowania takich działań, skonstruowano wskaźnik wykształcenia.

Przy konstruowaniu wskaźnika wzięto pod uwagę omawiane wcześniej udziały ludności z wykształceniem wyższym, średnim oraz z podstawowym niepełnym i bez wykształcenia w ogólnej liczbie osób w wieku powyżej 15 lat zamieszkujących gospodarstwa lub działki rolne. Za każdy punkt procentowy ludności z wykształceniem wyższym przyznano 10 punktów, analogicznie za wykształcenie średnie 5 punktów, a za podstawowe niepełne lub brak wykształcenia –5 punktów. Ilorazy zsumowano otrzymując dla każdej gminy syntetyczny wskaźnik wykształcenia  $k$ , wg wzoru:

$$k = 10w + 5s - 5b ,$$

gdzie:  $w$  – procentowy udział ludności z wykształceniem wyższym zamieszkałej w gospodarstwach lub działkach rolnych;

$s$  – procentowy udział ludności z wykształceniem średnim zamieszkałej w gospodarstwach lub działkach rolnych;

$b$  – procentowy udział ludności z wykształceniem podstawowym niepełnym lub bez wykształcenia zamieszkałej w gospodarstwach lub działkach rolnych.

Tabela 8. Syntetyczny wskaźnik wykształcenia ludności zamieszkującej gospodarstwa indywidualne lub działki rolne

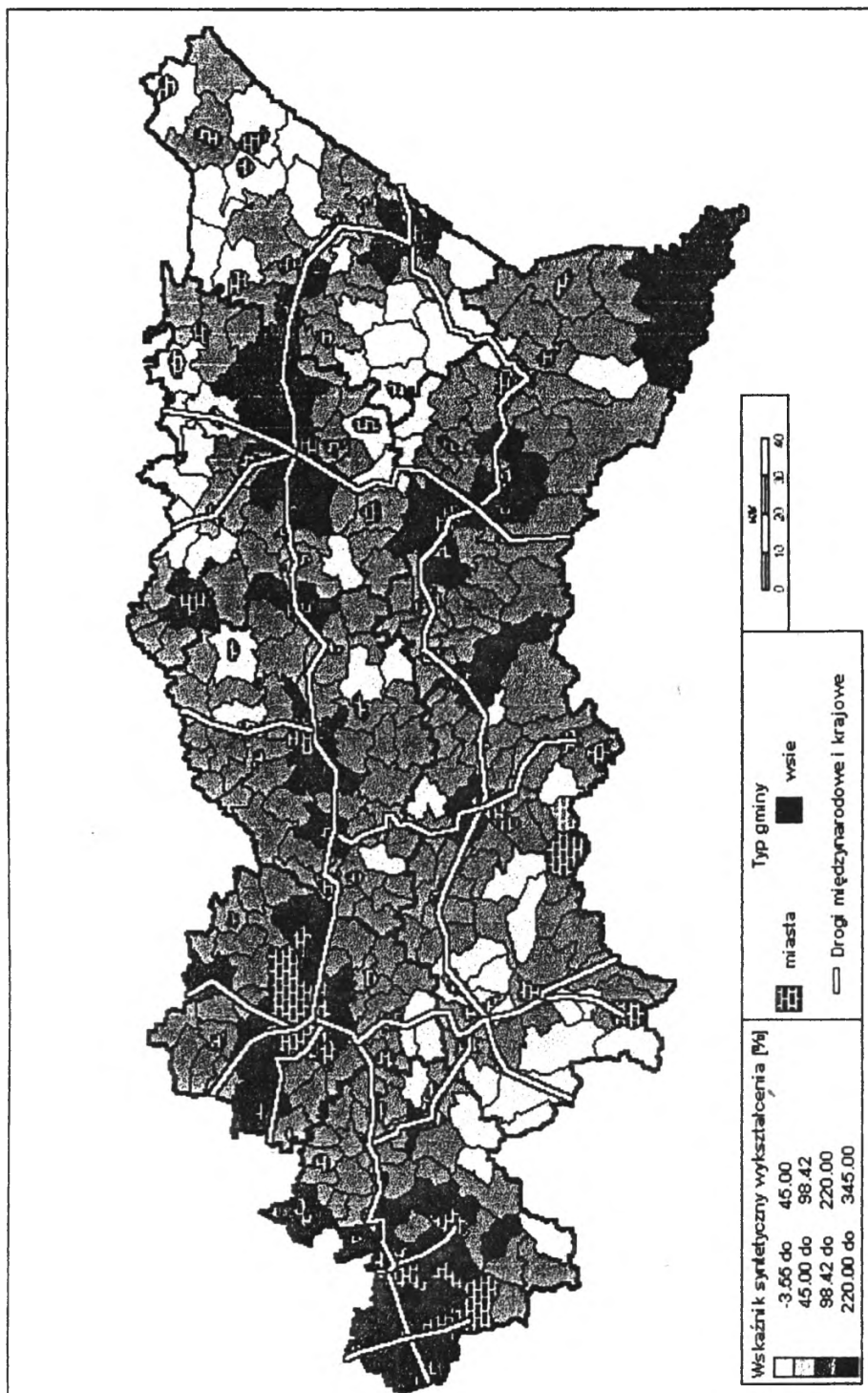
	Wskaźnik	Liczba gmin o wskaźniku większym od średniej regionu	Udział gmin o wskaźniku większym od średniej w ogóle gmin województwa [%]	Liczba gmin o wskaźniku mniejszym od średniej regionu	Udział gmin o wskaźniku mniejszym od średniej w ogóle gmin województwa [%]
Polska	85,45	–	–	–	–
Polska pd.-wsch.	98,42	156	40	236	60
bielskie	116,02	41	59	28	41
krakowskie	96,46	22	44	28	56
króśnieńskie	108,46	23	43	30	57
nowosądeckie	78,85	16	25	47	75
przemyskie	83,72	15	33	31	67
rzeszowskie	112,62	24	43	32	57
tarnowskie	88,84	15	27	40	73

Województwa Polski południowo-wschodniej miały wskaźnik wykształcenia większy niż cała Polska (tab. 8). W samym regionie województwa; nowosądeckie (78,85) i przemyskie (83,72) miały wartości wskaźnika niższe od całego kraju. Dodatkowo poniżej średniej wartości dla regionu znalazły się województwa tarnowskie i krakowskie. Tylko króśnieńskie, rzeszowskie i bielskie miały wartości większe niż omawiany region.

Można postawić tezę, że rolnictwo gmin tych dwóch województw, a więc bielskiego i rzeszowskiego, szybciej będzie zmieniać swoje oblicze. Sprzyjać temu może dodatkowo powołanie siedziby województwa podkarpackiego właśnie w Rzeszowie.

Gminy o wskaźniku większym od średniej dla regionu to głównie gminy miejskie. Wszystkich gmin o wskaźniku większym niż średnia dla regionu było 156, wśród nich 89 gmin miejskich – 57%. Znalazły się tu wszystkie miasta regionu z wyjątkiem Piwnicznej (ryc. 7). Gmin wiejskich w omawianej grupie było tylko 67. Skupiały się one w bezpośrednim sąsiedztwie miast wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych (krajowa droga numer 4 i numer 1). Takie zwarte obszary można wyróżnić szczególnie wokół Przemysła, Krosna, Tarnowa, Nowego Sącza (ryc. 7). Znacznie wyróżniają się jednak w omawianym obrazie grupy gmin wokół Rzeszowa, Krakowa oraz pomiędzy Bielskiem-Białą i Skoczowem, gdzie stanowią już one zwarty pas pomiędzy tymi miastami. Wyjątek stanowiły dwie gminy województwa króśnieńskiego: Cisna i Lutowiska.

Rozmieszczenie ludności zarówno z wykształceniem wyższym jak i średnim wykazywało wyraźny związek z sąsiedztwem miast i głównych szlaków komunikacyjnych (drogi krajowe i międzynarodowe). Podobnie zastosowany wskaźnik wykazuje, że gminy o stosunkowo wysokim stopniu wykształcenia ludności związanej z rolnictwem sąsiadują z miastami. Można wnioskować, że spowodowane jest to miejskim, a nie wiejskim rynkiem pracy. To nie praca na roli, ale dojazdy do pracy w mieście spowodowały podniesienie poziomu wykształcenia ogólnego i zawodowego ludności związanej z gospodarstwami rolnymi i działkami rolniczymi. Rozwinięte w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych dojazdy do pracy doprowadziły do wykształcenia się licznej grupy osób dwuzawodowych, łączących pracę w gospodarstwach rolnych i działkach rolnych z pracą w sektorze drugim lub trzecim. Zatrudnienie poza rolnictwem wymagało podnoszenia kwalifikacji zawodowych i trwale poprawiło strukturę wykształcenia ludności rolniczej.



Ryc. 7. Wskaźnik syntetyczny wykształcenia osób zamieszkujących działki i gospodarstwa indywidualne w gminach województw Polski południowo-wschodniej

Poziom i zróżnicowanie regionalne wykształcenia ludności rolniczej jest wynikiem czynników działających w ciągu ostatnich kilkadziesiąt lat. W okresie transformacji gospodarki wykształcenie ludności rolniczej jest czynnikiem kształtującym tempo przemian na wsi. Świadczy o tym istniejąca pozytywna korelacja pomiędzy udziałem gospodarstw rolnych prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą z udziałem ludności rolniczej o wykształceniu wyższym (współczynnik korelacji 0,55). Podobną zależność (współczynnik korelacji 0,53) można zauważyć pomiędzy tym typem gospodarstw a wyliczonym wcześniej wskaźnikiem wykształcenia ludności rolniczej. Wskaźnik ten wykazuje największą pozytywną korelację właśnie z typem gospodarstw prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą.

Wykształcenie rolnicze w istotny sposób wpływa na udział gospodarstw rolniczych, to jest utrzymujących się głównie lub wyłącznie z dochodów rolniczych. Świadczy o tym współczynnik korelacji liniowej wynoszący 0,57 w przypadku zależności pomiędzy udziałem gospodarstw rolniczych a udziałem osób z wykształceniem rolniczym w ogóle i 0,54 dla udziału osób z wykształceniem rolniczym wyższym niż kurs rolniczy. Tylko ten jeden typ gospodarstw wykazuje istotną pozytywną korelację (0,51) ze współczynnikiem intensywności rolnictwa.

Można zaryzykować stwierdzenie, że mapa ukazująca ogólny wskaźnik wykształcenia ludności rolniczej (ryc. 7) wskazuje gminy, które mają potencjalnie większe możliwości uczestniczenia w transformacji polskiej gospodarki. Istotnym czynnikiem różnicującym w przyszłości tempo przemian wsi i rolnictwa w południowo-wschodniej Polsce będzie wykształcenie ludności, w tym ludności związanej z rolnictwem.

## Literatura

- Gałczyńska B., 1988, *Zróżnicowanie przestrzenne poziomu wykształcenia ludności rolniczej w Polsce*, [w:] *XV Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze „Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski”*, Białystok–Toruń 1998
- Górz B., 1988, *Procesy wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich w Południowej Polsce*, [w:] *XV Ogólnopolskie Seminarium Geograficzno-Rolnicze „Gospodarka przestrzenna obszarów wiejskich Polski”*, Białystok–Toruń 1998

RADOSŁAW ULISZAK

## Education level of people in agriculture sector in Southern-East Poland

There is a long discussion about structural changes of agriculture sector in Poland. Southern-East Poland is special area with lot of working in agriculture. Education level of farm holders and their families is one of main potential possibilities of changes in rural areas, especially in changes of agricultural income and making possibilities of non-agricultural sources of income in rural areas.

Education index was calculated using share of people with university education, secondary education and lack of elementary education. Picture number 7 shows this education index. Black colour is the highest rate and may show areas with high potential possibilities of changes.